

COEN | Conjunctuurenquête Nederland

een samenwerking tussen CBS, de Kamer van Koophandel, EIB, MKB-Nederland en VNO-NCW

Economische crisis verbreedt en verdiept zich in het (Zuidwest-)Nederlandse bedrijfsleven

Tweede meting, 1^e kwartaal 2009

Over COEN:

De ConjunctuurEnquête Nederland (COEN) is het gezamenlijke conjunctuuronderzoek van VNO-NCW, MKB Nederland samen met het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), de Kamers van Koophandel en het Economisch Instituut voor de Bouwnijverheid (EIB). Dit onderzoek brengt vier keer per jaar de belangrijkste ontwikkelingen en verwachtingen van het Nederlandse bedrijfsleven in kaart, uitgesplitst naar regio en bedrijfstak. Daarbij wordt in de analyse en de vraagstelling ingespeeld op actuele ontwikkelingen. Door de intensieve samenwerking van de partijen aan het conjunctuuronderzoek, dalen de administratieve lasten in verband met deze conjunctuurenquêtes met 25%, terwijl de kwaliteit van de statistiek verbetert en de onderzoekskosten dalen. De enquête is gebaseerd op kwalitatieve verwachtingen van ondernemingen en geeft daarom meer een stemmingsbeeld van ondernemingen over de huidige en toekomstige gang van zaken dan een kwantitatief beeld over die gang van zaken.

Conjunctuur Barometer Zuidwest-Nederland sterk gedaald

1. Algemene beeld

Het algemene beeld dat uit de meting in het 1^e kwartaal 2009 naar voren komt is dat van een zich snel verdiepende en zich verbredende economische crisis die zich over de hele linie (kijkend naar alle sectoren) sneller voltrekt dan in de vorige conjunctuurenquête nog werd verwacht. Op dit moment zijn er in de uitkomsten van de huidige enquête nog geen duidelijk tekenen te zien van stabilisatie – laat staan van herstel. Nadat in het vierde kwartaal 2008 vooral de exporterende bedrijfstakken (m.n. industrie en transport) als eerste sectoren werden geraakt, nu is de crisis zich via allerlei aanpassings- en doorwerkingsmechanismen aan het verbreden naar andere bedrijfstakken. Alleen de consumptie houdt nog redelijk stand

De verslechtering van de economische situatie is goed te zien aan de hand van de conjunctuur barometer voor Zuidwest-Nederland. Deze is gebaseerd op de indicatoren omzet, export, orderontvangst en werkgelegenheid. In het 4de kwartaal van 2008 had de barometer (schaal van 0-200) nog een waarde van 64, voor het 1ste kwartaal van 2009 is dat nog geen 19 punten.

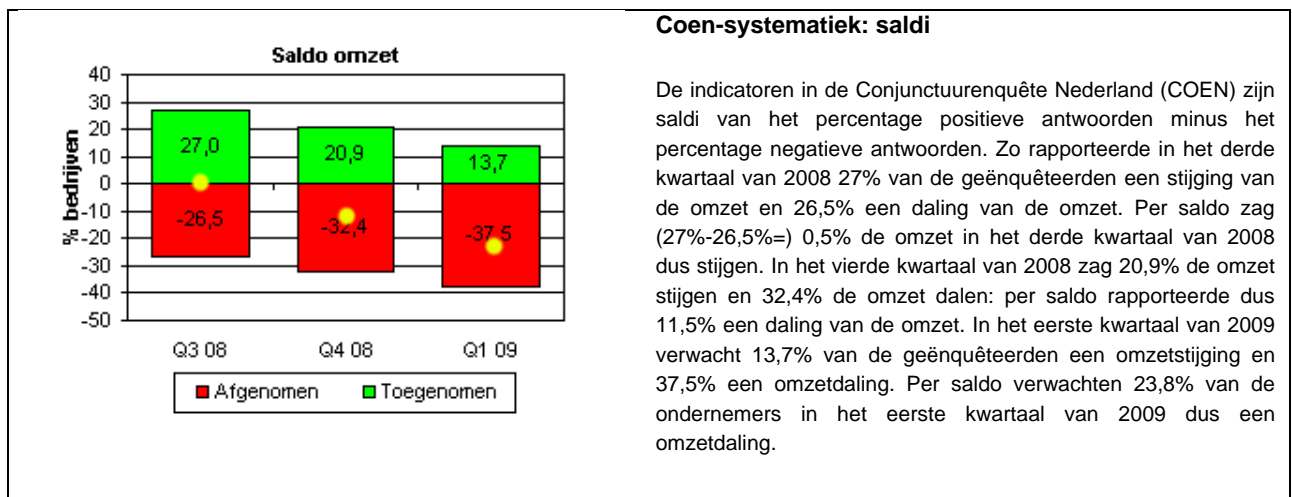
Het aantal ondernemingen dat nu een daling van productie, omzet en orderontvangst rapporteert over het afgelopen 4e kwartaal en het lopende kwartaal 2009 is aanzienlijk toegenomen ten opzichte van zowel de vorige enquête als het aantal ondernemingen dat nog een toename rapporteert. Veel bedrijven zijn nu bezig hun voorraden te verkleinen, hun kosten aan het reduceren, hun investeringen uit te stellen en hun inkopen terug te brengen. Bovendien zijn ze doende hun personeelsbestand te verkleinen.

Ondanks het ongunstige economisch klimaat en de verslechterde bedrijfsresultaten is het niet voor alle bedrijven kommer en kwel. Bijna tweederde van alle ondernemers verwacht bijvoorbeeld het omzetresultaat in ieder geval nog op peil te houden. Bij het merendeel van de bedrijven zullen ook geen ontslagen vallen.

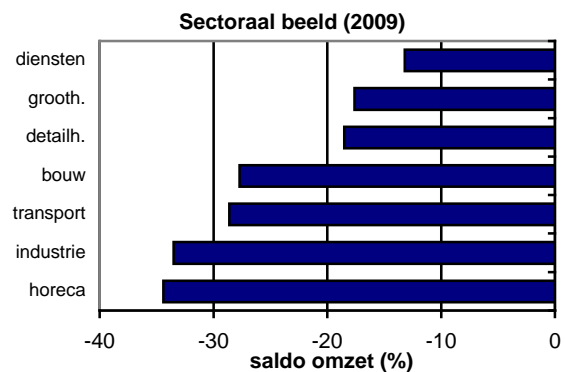
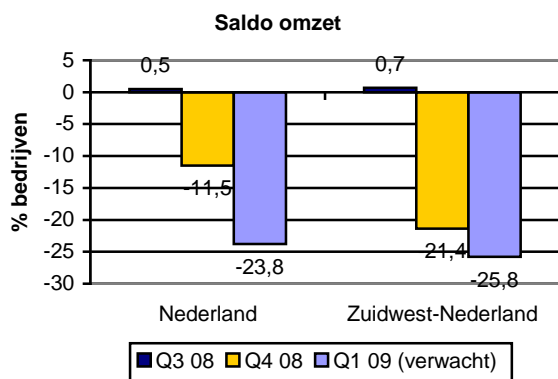
1. Beeld van de resultaten voor het hele bedrijfsleven

Het beeld dat uit de nieuwe meting van de conjunctuurenquête naar voren komt is dat van een verdere verslechtering van de toestand in het Nederlandse bedrijfsleven die sneller en breder is dan in de vorige enquête nog werd verwacht.

Hieronder worden de voornaamste indicatoren landelijk en voor het 1^e kwartaal 2009 nader verbijzonderd naar sectoren weergegeven.

Omzetontwikkeling

Over het vierde kwartaal van 2008 rapporteert in de regio Zuidwest-Nederland per saldo ruim 21% (landelijk ruim 11%) van de ondernemingen een daling van de omzet. In het derde kwartaal hielden de stijgers en dalers elkaar nog licht positief in evenwicht. Over het vierde kwartaal zag in Zuidwest-Nederland 18% (landelijk: 21%) van de bedrijven de omzet stijgen, tegen 39% (landelijk: 32%) met een daling. Ondanks de ongunstige cijfers heeft bijna 61% van alle bedrijven tenminste nog op peil kunnen houden.

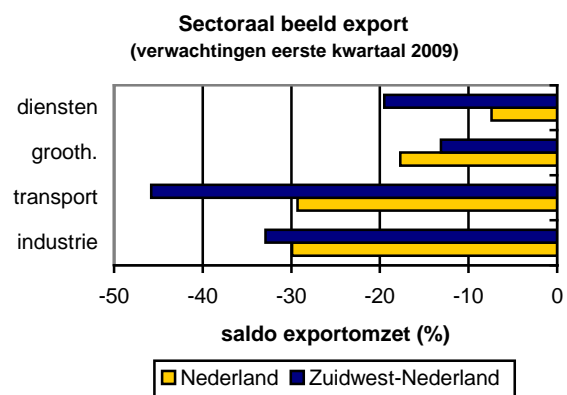
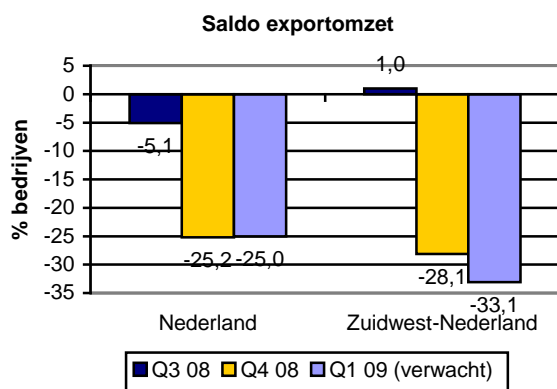
Voor het eerste kwartaal 2009 verwacht per saldo in Zuidwest-Nederland thans bijna 26% (landelijk bijna 24%) een omzetzdaling in vergelijking met het derde kwartaal, een toename van 4,4%-punt (landelijk: 12,3 %-punt). Uit dit beeld komt naar voren dat de omzetzdaling vanwege de crisis al eind 2008 in (het internationaal georiënteerde) Zuidwest-Nederland al sterk merkbaar was en nu begin 2009 ook landelijk verder is doorgedrongen.

Binnen Zuidwest-Nederland is te zien dat het aandeel 'dalers' in Zeeland (37%) hoger ligt dan in West-Brabant (32%). Opvallend is wel dat ook bij het aandeel 'stijgers' Zeeland (14%) hoger scoort dan West-Brabant (9%). West-Brabant kent dus een relatief grote groep bedrijven (59%) waar een gelijkblijvende omzet wordt verwacht (Zeeland: 49%).

Opvallend is dat het aandeel bedrijven dat een omzetzakking verwacht in Zuidwest-Nederland in het eerste kwartaal van 2009 iets lager ligt dan in het vierde kwartaal; een daling van 39% naar bijna 36%. Wellicht dat dit aangeeft dat de bodem van de crisis is bereikt.

Sectoraal treden omzetzakkingen vooral op in industrie, horeca, bouwnijverheid en transport. Omzetteffecten zijn minder zichtbaar in de handel en zakelijke diensten. De ontwikkeling van de productie vertoont een vergelijkbaar neergaand beeld met dat van de omzet.

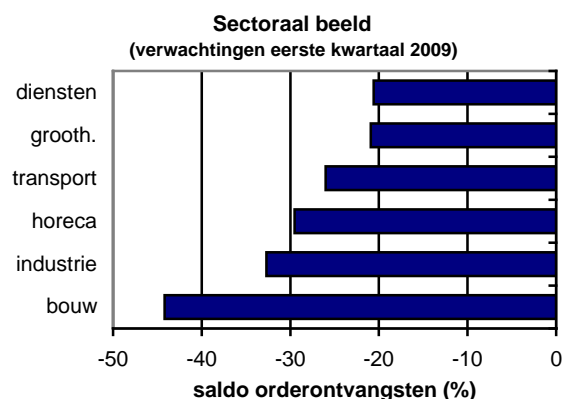
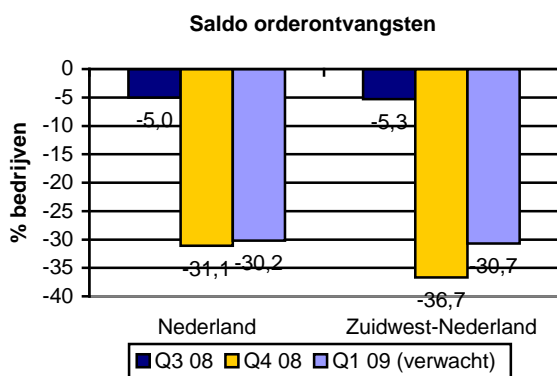
Exportontwikkeling

Als we binnen de omzetzakking specifiek kijken naar de ontwikkeling van de export, dan valt op dat het aandeel bedrijven met een daling van de buitenlandse omzet in Zuidwest-Nederland scherper daalt dan landelijk. Vooral in Zeeland kent een hoog aandeel bedrijven met een dalende export (44%).

Sectoraal valt op dat vooral de transport en in mindere mate de industrie regionaal veel last hebben van de internationale crisis. In Zuidwest-Nederland meldt per saldo 45% van de internationaal opererende bedrijven in de transportsector een daling van de buitenlandse omzet, tegen landelijk minder dan 30%. Ook voor de export geldt dat het aandeel dalers in het eerste kwartaal van 2009 niet verder gedaald is ten opzichte van het vierde kwartaal 2008. Het negatievere saldo wijst dus vooral op een verschuiving van stijging naar stabilisatie.

Orderontvangst

De orderontvangst bevestigen het patroon van de omzet. Per saldo geeft regionaal bijna 37% (landelijk: 31%) van de bedrijven aan in het vierde kwartaal 2008 minder orders te hebben ontvangen ten opzichte van het derde kwartaal. Voor het eerste kwartaal 2009 verwacht per saldo bijna 31% (landelijk: 30%) minder orders te zullen ontvangen dan in het voorgaande kwartaal (4^e kwartaal 2008).

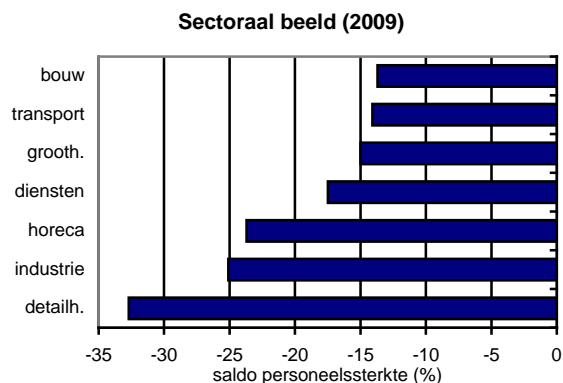
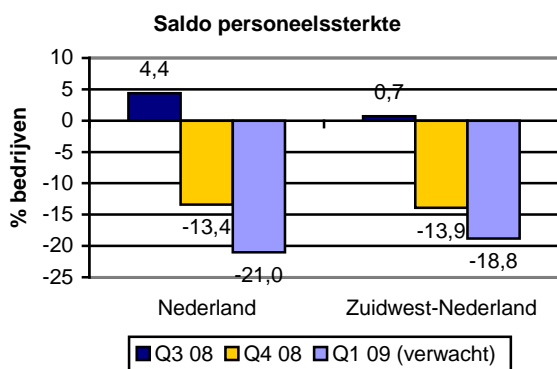
Inmiddels vindt 23% van de bedrijven de voorraad te groot (landelijk 28%), een kwartaal ervoor ging het nog om 19%, zowel landelijk als regionaal. Zo'n 4% van de bedrijven vindt de voorraad te klein.

Het teruglopende aantal orders komt deels uit het buitenland. Zo verwacht per saldo 29% (landelijk: 24%) van de exporteurs een daling van de exportorders in het eerste kwartaal 2009.

Sectoraal zien we dat met name een groot aandeel bouwbedrijven de orderportefeuille ziet teruglopen (landelijk per saldo rond 45%) en dat daarnaast de (deels van export afhankelijke) industrie ook over een breed front met een krimpende orderportefeuille te maken heeft.

De teruggang in orders is ook zichtbaar doordat de inkoop verminderd. Per saldo verwacht regionaal 34% (landelijk: 30%) van de bedrijven in het eerste kwartaal 2009 minder inkooporders te plaatsen dan het voorgaande kwartaal. De orderpositie wordt door bijna 35% van de bedrijven als klein beoordeeld. Dit betekent dat voor ruim 65% de orderpositie nog normaal/bevredigend of zelfs groot (4%) is.

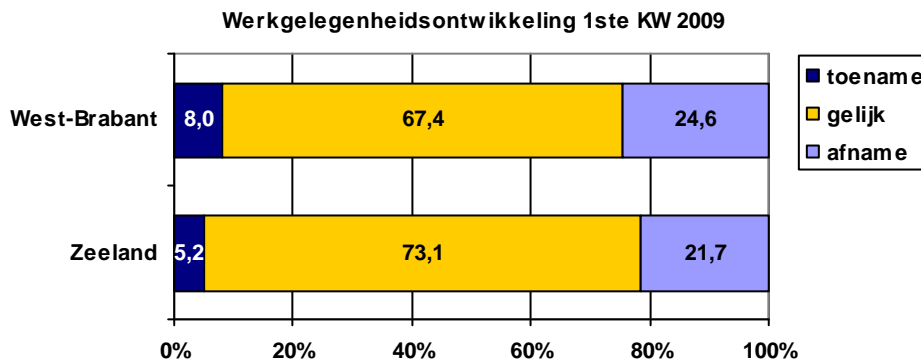
Werkgelegenheid

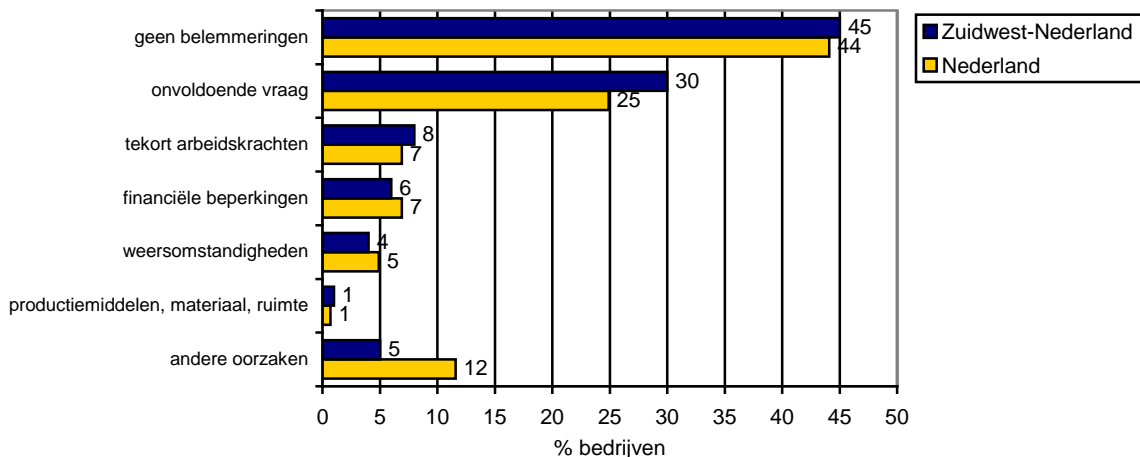
De negatieve ontwikkelingen in productie/omzet/orderontvangst zullen zich doorvertalen naar veranderingen in de personeelsomvang, zij het veelal vertraagd. Dat is ook terug te zien in de cijfers van de COEN-enquête. Daarin is duidelijk een groeiende afname van werkgelegenheid bij ondernemingen te zien. Over het laatste kwartaal 2008 gaven per saldo zowel regionaal als landelijk ruim 13% van de ondernemers aan het personeelsbestand te hebben verkleind ten opzichte van het voorgaande kwartaal. Deze negatieve ontwikkeling in de werkgelegenheid neemt in het 1e kwartaal 2009 verder toe: per saldo geeft regionaal 19% (landelijk 21%) van de ondernemers aan het personeelsbestand te verkleinen t.o.v. het voorgaande kwartaal. Die afname voltrekt zich vrij breed in het bedrijfsleven met als uitschieters de detailhandel, de industrie en horeca.

Het beeld dat hierboven wordt geschetst is wellicht te negatief. Immers, meer dan tweederde van de bedrijven verwacht geen veranderingen in het personeelsbestand en een kleine 7% heeft zelfs extra mensen nodig. De daling van de werkgelegenheid manifesteert zich dus bij één op de vier bedrijven. Bovendien, zoals later zal blijken, gaat het vooral om het verlies van flexibele arbeidskrachten en slechts op beperkte schaal om vaste arbeidskrachten.

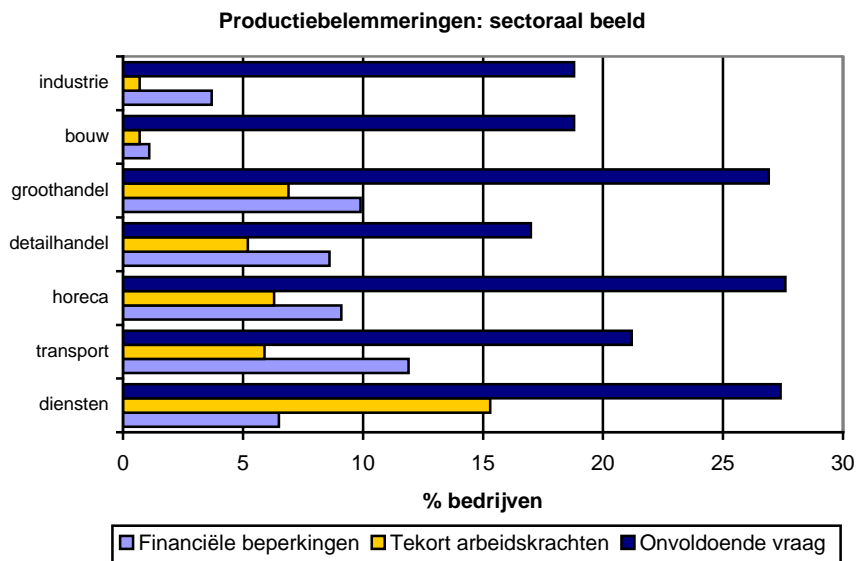
Binnen Zuidwest-Nederland is te zien dat het aandeel ondernemers met een krimpend personeelsbestand in West-Brabant (25%) hoger ligt dan in Zeeland (22%). Het aandeel 'stijgers' ligt echter ook hoger (8% versus 5%). Zeeland kent dus relatief veel ondernemers waar het personeelsbestand op peil zal blijven (73% versus 67%).

Productiebelemmeringen en concurrentiepositie

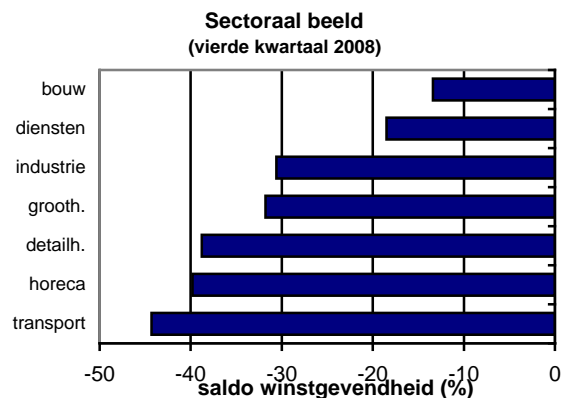
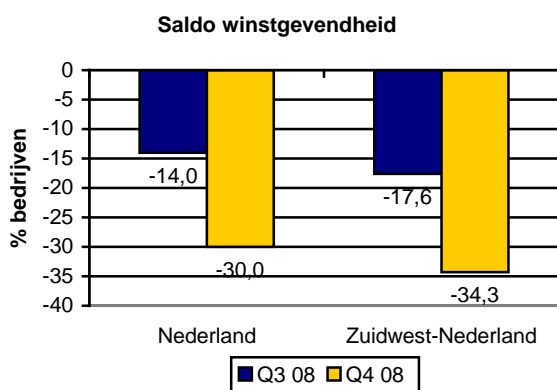

De COEN-vraag over de ervaren productiebelemmeringen geeft aan dat de belangrijkste oorzaak van de economische problemen waar bedrijven nu mee te maken hebben naar de ervaring van de ondernemingen zit bij de vraaguitval waarmee ze worden geconfronteerd. Landelijk geeft een kwart van de ondernemers aan dat gebrek aan vraag hun voornaamste productiebelemmering is. Overigens geeft nog altijd bijna 7% van de ondernemers aan juist een gebrek aan arbeidskrachten een remmende factor is in hun productieproces. Dit cijfer is wel al een stuk minder dan nog werd gerapporteerd bij de laatste COEN-enquête eind vorig jaar (toen klaagde per saldo nog 19% over gebrek aan personeel). Over de hele linie van het bedrijfsleven is dit fenomeen teruggelopen, overigens relatief het meest in de zakelijke dienstverlening (in oktober nog door 42% van de ondernemingen genoemd, nu 15%).

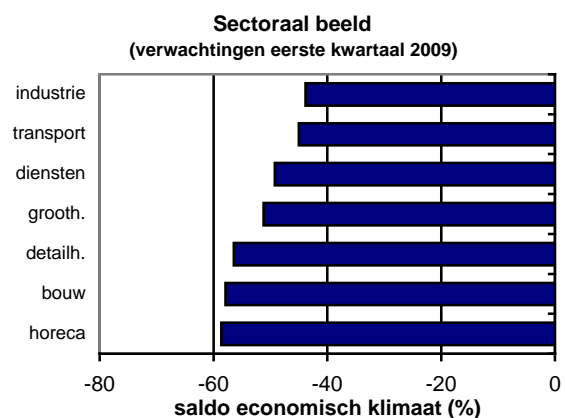
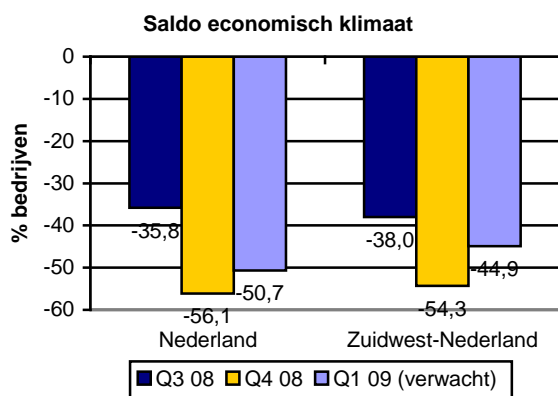
De terugvallende vraag waar de ondernemingen mee worden geconfronteerd is naar hun oordeel vooral te wijten aan de algemene economische tegenwind en niet aan een verslechterende concurrentiepositie van het Nederlandse bedrijfsleven. Sterker nog: op de binnenlandse markt is volgens per saldo 3% van de bedrijven zelfs sprake van een sterkere concurrentiepositie. Op de buitenlandse markt blijft de concurrentiepositie in de beleving van exporteurs nagenoeg gelijk (-1%).

Rendement, winstgevendheid, investeringen

De bedrijven melden in toenemende mate een verslechtering van hun winstgevendheid. Regionaal vindt ruim 41% (landelijk: 39%) dat de winstgevendheid is verslechterd. Vooral regionaal 7% (landelijk 9%) is de winstgevendheid echter vergroot. Het negatief saldo voor winstgevendheid is daarmee regionaal dus 34% en landelijk 30% van de bedrijven, een sterke stijging ten opzichte van een kwartaal eerder. Die winstverslechtering treedt breed onder het bedrijfsleven op. In het verlengde hiervan geeft per saldo regionaal 28% (landelijk 26%) van de bedrijven aan dit jaar minder te zullen gaan investeren dan vorig jaar. Ook hier een beeld dat zich afspeelt over de hele linie van het bedrijfsleven.

Algemeen economisch klimaat

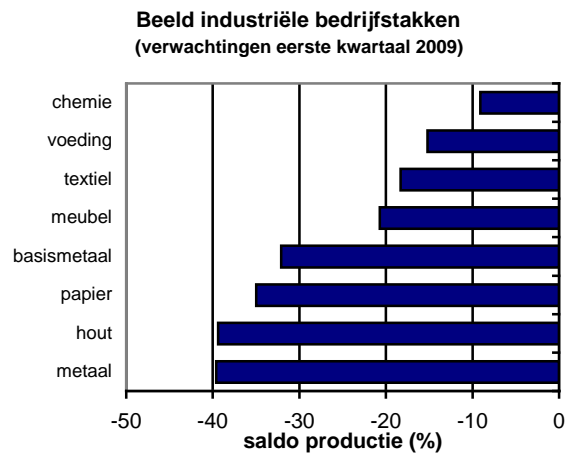
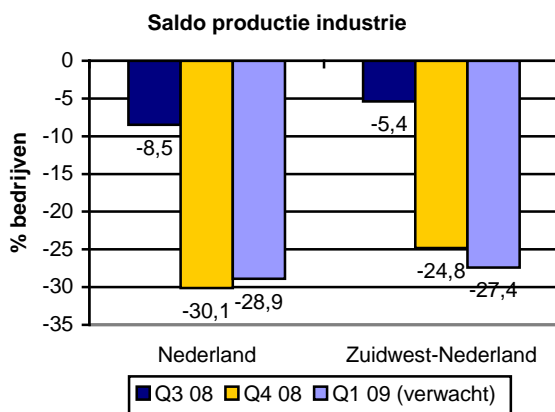

De stemming van het Nederlandse bedrijfsleven bevindt zich eind 2008/begin 2009 op een dieptepunt. Over het 4^e kwartaal is ruim de helft van de ondernemingen van mening dat het klimaat verslechterd is, over het eerste kwartaal 2009 verwacht een iets kleinere groep, landelijk de helft en regionaal 45% dat het economisch klimaat verder zal verslechteren. De stemming is deze maanden dus alom negatief, echter een voorzichtig lichtpuntje is dat verwacht wordt dat het tempo van de verslechtering iets afzwakt. De negatieve stemming is in alle sectoren aanwezig, het minst in de landbouw.

2. Beeld meer specifiek naar sectoren

Er is sprake van een snellere en scherpere versombering min of meer bij alle sectoren van het bedrijfsleven. Hieronder worden op landelijk niveau de voornaamste sectoren voor het 1^e kwartaal 2009 nader verbijzonderd weergegeven.

Van alle sectoren is **de industrie** over het algemeen het negatiefst qua groei-ontwikkeling. Zowel wat betreft rapportage over de feitelijke productie- en omzetontwikkeling in het 4e kwartaal 2008 en het eerste kwartaal 2009 als wat betreft orderontvangsten (bij dit laatste op de bouw na). Het aantal ondernemingen dat per saldo in het vierde kwartaal een daling van de productie meldt is ten opzichte van het derde kwartaal flink gestegen. Ook voor het eerste kwartaal van 2009 wordt door een grote groep bedrijven een verdere productiedaling verwacht.

Binnen de industrie zijn in het laatste kwartaal 2008 en in het lopende kwartaal 2009 vele branches met name de basismetaal, chemie, textiel-, transportmiddelen- en metaal- en machine- en bouwmaterialenindustrie er het negatiefst uit. Daarin zijn wel enige verschillen in de tijd te zien. Zo is het negatieve saldo van dalers en stijgers in de basismetaal en chemie over eerste kwartaal van dit jaar duidelijk minder dan het saldo van het vierde kwartaal 2008. Dit kan –wellicht één van de schaarse lichtpuntjes - wijzen op enige stabilisatie (geen verdere verslechtering). Het omgekeerde geldt echter voor de papier- en bouwmaterialenindustrie waar de verslechtering, afgemeten aan het groeiende saldo van dalers en stijgers in het eerste kwartaal 2009 ten opzichte van het 4e kwartaal 2008, nog groeit.

In de industrie meldt nu per saldo een kwart van de ondernemingen dat hun werkgelegenheid verder zal dalen dit kwartaal.

Ook de sector van de **transport/vervoer, opslag en communicatie** is somber over de productie. Het aantal ondernemingen dat daling van productie en omzet meldt over het vierde kwartaal 2008 en dat eveneens verwacht over het eerste kwartaal 2009, is aanzienlijk groter dan de groep die stijging verwacht (negatieve saldo is 24 respectievelijk 25%). Dat vertaalt zich ook hier in een negatief cijfer over de werkgelegenheidsontwikkeling. Per saldo meldt ca. 15% een daling van de werkgelegenheid.

Ook in de **bouwnijverheid** is de productie- en omzetontwikkeling in het vierde kwartaal 2008 en de verwachte ontwikkeling in het eerste kwartaal 2009 het aantal dalers beduidend groter geworden dan het aantal stijgers. Dat negatieve saldo is nu nog sterker dan vorig kwartaal. Toen was de verwachting over de feitelijke productie ook al negatief (saldo van stijgers en dalers van bijna -10%). Op grond van de feitelijke ervaringen is dat over het 4^e kwartaal nu uitgekomen op een negatief saldo van ruim 18%

en voor het 1^e kwartaal stijgt dat saldo naar bijna 24% negatief. Dat vertaalt zich ook in een somberder rapportage over de gerealiseerde en verwachte werkgelegenheidsontwikkeling in de bouw (aantal dalers is 14 procentpunten groter dan aantal stijgers. Tekorten aan personeel als knelpunten worden in de bouw per saldo nagenoeg nu niet meer gemeld.

De sector **groothandel** is in vergelijking met andere sectoren duidelijk minder negatief gestemd. Echter ook hier wordt zwaarder weer verwacht gelet op het negatieve saldo van 21% dat dit kwartaal de orderontvangsten ziet teruglopen.

Ook de sector van de **zakelijke dienstverlening** is over het algemeen op verschillende punten nog minder negatief gestemd. Maar ook hier is het beeld over de feitelijke productie- en omzetontwikkeling wel omgeslagen in de zin dat het saldo van stijgers en dalers in de nieuwe conjunctuurenquête ook nu negatief is geworden. Hetzelfde geldt voor de verwachting over de orderontvangst (per saldo ca. 20% rapporteert dalingen). Van alle sectoren meldt de zakelijke dienstverlening nog het meest dat zij nog steeds kampen met tekorten aan personeel (per saldo ruim 15% tegen 7% voor het hele bedrijfsleven).

Een sector waar het beeld wat betreft omzetontwikkeling en – verwachting in deze conjunctuurenquête snel is verslechterd is de **horeca, makelaardij en reisbranche**. Over het 4^e kwartaal van 2008 en het 1^e van 2009 rapporteren nu per saldo 35% van de ondernemingen een daling van de omzet. In de vorige enquête was dat nog juist licht positief. Toen hield het aantal ondernemingen dat over het 4^e kwartaal een stijging resp. daling verwachtte elkaar nog min of meer in evenwicht. Per saldo meldt een kwart van het aantal ondernemingen een daling van werkgelegenheid.

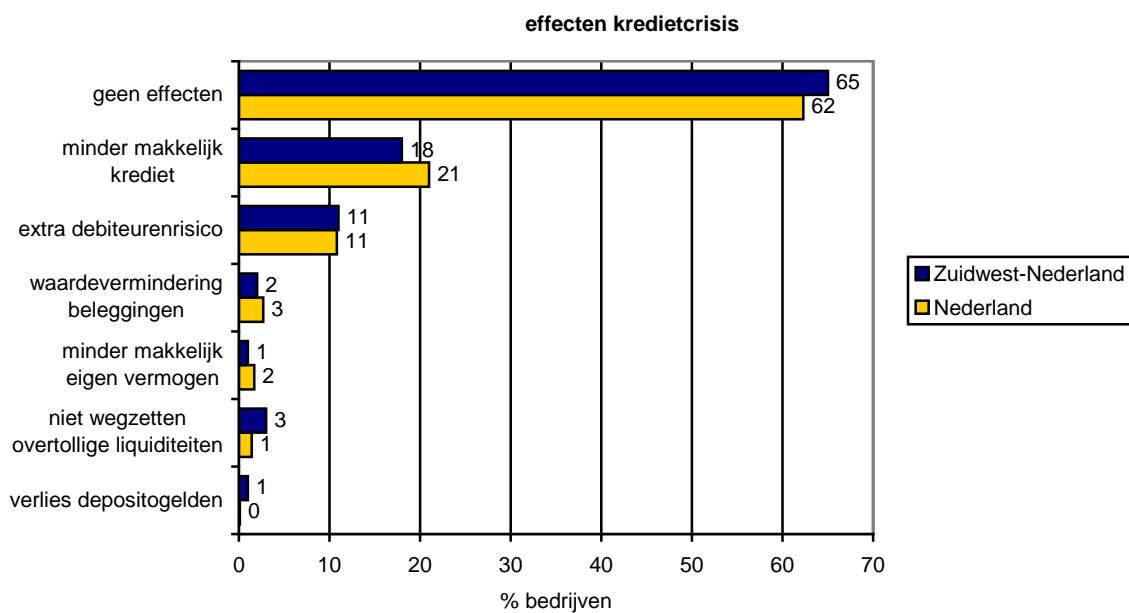
In de **detailhandel** was over het 4e kwartaal 2008, ondanks een negatief oordeel ook bij de ondernemingen in die sector over het algehele economische klimaat, het aantal ondernemingen dat een stijging van de omzet rapporteerde nog duidelijk groter dan het aantal dalers. Over het lopende kwartaal 2009 is dat echter ook omgeslagen in een duidelijk negatief saldo. Eveneens zien we in deze sector over een breed front een terugloop in werkgelegenheid, per saldo rapporteert 33% thans daling van werk in het eerste kwartaal. Deels hierop van invloed is de traditionele verkooppiek in het einde van het jaar (december is feestmaand), en een slappe verkoop vooral in januari, waardoor een extra scherpe daling in het eerste kwartaal zichtbaar is.

3. Uitkomsten extra vragen over de kredietcrisis

In de laatste conjunctuurenquête zijn extra vragen gesteld over de door ondernemingen ervaren gevolgen van de kredietcrisis op de financiële markten en welke maatregelen zij treffen om te reageren op de gevolgen van de kredietcrisis.

Moelijkheden met verkrijgen van financiering

De eerste "extra vraag" betref de effecten van de kredietcrisis. Gevraagd is aan ondernemingen of de kredietcrisis voor hen heeft geleid tot het minder makkelijk krediet kunnen krijgen bij de banken, of van het minder makkelijk kunnen aantrekken van eigen vermogen, of het verliezen van depositogelden (het "Icesave-probleem"), forse koersverliezen op beleggingen dan wel tot extra debiteurenrisico's door het niet langer kunnen verzekeren van die risico's bij commerciële verzekeraars.

De eerste wellicht opvallende uitkomst is dat ruim 60% meldt (nog) geen effecten te ondervinden van de kredietcrisis. Van de 40% die wèl effecten heeft ondervonden, is die van het minder eenvoudig krijgen van bankkredieten het belangrijkste: landelijk geeft 21% van de bedrijven aan er last van te hebben, in Zuidwest-Nederland ligt dit aandeel met 18% wat lager. Binnen Zuidwest-Nederland hebben de Zeeuwse ondernemers (19%) meer last dan de West-Brabantse (16%) ondernemers. Ook blijkt dat het zowel landelijk als regionaal vooral de grotere bedrijven zijn die er mee te maken hebben. Bij de sectoren gaat het vooral om relatief veel ondernemingen in de makelaardij (56%), transport (31%, regio 37%!), bouw (30%, regio 24%) en detailhandel (27%, regio 18%) die problemen op dit punt melden. In de industrie, horeca en zakelijke dienstverlening is dat met ca. 15% beduidend minder.

Het tweede effect dat relatief veel als een probleem wordt gevoeld, is het grotere debiteurenrisico dat ondernemingen nu lopen door het niet langer verzekerd kunnen krijgen daarvan bij kredietverzekeraars. Ongeveer 11% van alle bedrijven heeft hier landelijk en regionaal mee te maken. Vooral de grotere – meer op export gerichte – bedrijven (14% van 50+-bedrijven) en met name de ondernemingen in de sectoren bouw (landelijk 18%, regionaal 13%), industrie (landelijk 16%, regionaal 19%) en de groothandel (landelijk en regionaal 16%). Opvallend is ook dat de West-Brabantse ondernemers (14%) hier meer last van hebben dan de Zeeuwse ondernemers (7%).

Maatregelen om effecten kredietcrisis op te vangen

De tweede vraag betrof de maatregelen die bedrijven nemen om de economische crisis het hoofd te bieden: landelijk en regionaal geeft 20% van de bedrijven aan te snijden in het tijdelijke personeelsbestand, terwijl 4% aangeeft ook te snoeien in het vaste personeel. Vooral het grootbedrijf in industrie (landelijk 25%, regionaal 28%) stoot momenteel tijdelijk personeel af.

Opvallend is dat het aandeel ondernemers dat in vast personeel snijdt in Zeeland (6%) hoger ligt dan in West-Brabant (2%). Daarentegen ligt het percentage bedrijven dat vooral op flexibele arbeidskrachten bezuinigt in Zeeland weer iets lager (17%).

Landelijk meldt 11% van de bedrijven investeringen te zullen uitstellen of vertragen, regionaal gaat het om 10%. Regionaal zien we dat vooral het grootbedrijf investeringen uitstelt (12%, MKB 9%).

Ongeveer 5% van de bedrijven geeft aan productieactiviteiten te gaan verplaatsen of uit te besteden. Het verschil tussen grotere en kleinere bedrijven is hier klein. Landelijk zegt bijna 26% van de bedrijven andere maatregelen te nemen, zoals interne kostenreductie, regionaal is dit 21%. Landelijk neemt 33% nog geen maatregelen, regionaal is dit 38%. Vooral in het midden- en kleinbedrijf blijven maatregelen (nog) uit, landelijk 40%, regionaal 42%.

